

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Δρ. Σπύρος Βασιλειάδης, Δρ. Θεόδωρος Καργίδης,
Χρήστος Χατζηχρήστος C.A.T. of A.C.C.A.
ΤΕΙ Θεσσαλονίκης

ABSTRACT

Encouraging entrepreneurship is a key factor in creating jobs and improving competitiveness and economic growth throughout Europe.

In Barcelona's summit in 2002, the European Council presented the Green Book for Entrepreneurship. This is an integrated text, which describes the basic elements of entrepreneurship, explains its importance and evaluates the prevailing trends in Europe. According to the Green Book, for the people to be incited to become entrepreneurs they should become fully aware of the meaning of entrepreneurship. The people should possess the appropriate skills that will permit them to convert targets into successful undertakings. Education and training should contribute to the encouragement of entrepreneurship, through the appropriate mentality and sensitivity, regarding the professional opportunities being offered by the entrepreneurial quality. The establishment of an enterprise requires dynamism, creative power and strength, while its gradual growth requires more administrative abilities as well as effectiveness and credibility. Since personality and administrative skills compose the basic factors of success, personal abilities related with entrepreneurship should be taught from very early and carry on up to the university level. The European Commission considers that the member states of the European Union are committed towards embodying the entrepreneurial teaching in their educational systems. At the university framework, training in entrepreneurial topics should not be limited only to students of economics and business studies, but should also be offered to students of other fields, such as science, technology and arts.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην σύνοδο της Βαρκελώνης το 2002, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο λαμβάνοντας υπόψη του την πρόθεση της Επιτροπής παρουσίασε την Πράσινη Βίβλο για την επιχειρηματικότητα. Πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο κείμενο το οποίο περιγράφει τα βασικά στοιχεία της επιχειρηματικότητας, εξηγεί τη σημασία της και αξιολογεί την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην Ευρώπη.

Σύμφωνα με την Πράσινη Βίβλο για να παρακινηθούν τα φυσικά πρόσωπα να γίνουν επιχειρηματίες, πρέπει να έχουν συνειδητοποιήσει τη έννοια της επιχειρηματικότητας. Επίσης, τα φυσικά πρόσωπα πρέπει να διαθέτουν τις κατάλληλες δεξιότητες που θα τους επιτρέπουν να μετατρέψουν τους στόχους τους σε επιτυχή εγχειρήματα. Η εκπαίδευση και η κατάρτιση πρέπει να συμβάλει στην ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας, μέσω της ανάπτυξης της κατάλληλης νοοτροπίας και της ευαισθητοποίησης όσον αφορά τις επαγγελματικές ευκαιρίες που προσφέρει η ιδιότητα του επιχειρηματία.

Η ίδρυση επιχείρησης απαιτεί δυναμισμό, δημιουργικότητα και σθένος, ενώ η σταδιακή ανάπτυξη μιας επιχείρησης απαιτεί περισσότερο διοικητικές δεξιότητες, όπως αποτελεσματικότητα και αξιοπιστία. Επειδή τόσο η προσωπικότητα όσο και οι διοικητικές δεξιότητες αποτελούν βασικούς παράγοντες επιτυχίας, οι προσωπικές δεξιότητες που σχετίζονται με την επιχειρηματικότητα, πρέπει να διδάσκονται από πολύ νωρίς και να συνεχίζονται μέχρι το πανεπιστημιακό επίπεδο. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί, ότι τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν δεσμευθεί στην κατεύθυνση της προώθησης της διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας στα εκπαιδευτικά προγράμμά τους. Στα πλαίσια των πανεπιστημίων, η κατάρτιση σε θέματα επιχειρηματικότητας δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο σε φοιτητές του κλάδου της οικονομίας και της διοίκησης επιχειρήσεων, αλλά πρέπει να προσφέρεται και σε φοιτητές άλλων κλάδων, όπως οι κλάδοι θετικών επιστημών, τεχνολογίας και καλών τεχνών.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δρομολόγησε τον Μάρτιο του 2004 ένα νέο πρόγραμμα δράσης το οποίο καθορίζει την ατζέντα της Ευρώπης για την επιχειρηματικότητα τα επόμενα χρόνια. Το πρόγραμμα παρουσιάζει τις δράσεις που θα αναληφθούν σε πέντε στρατηγικούς τομείς. Στις πρώτες θέσεις βρίσκονται η καλλιέργεια της επιχειρηματικής νοοτροπίας μεταξύ των νέων, η μείωση του στίγματος της αποτυχίας, η παροχή στήριξης σε γυναίκες και σε άτομα που προέρχονται από εθνικές μειονότητες, η μείωση της περιπλοκότητας συμμόρφωσης με την φορολογική νομοθεσία και η διευκόλυνση της μετάβασης μιας επιχείρησης σε νέους ιδιοκτήτες.

Το πρόγραμμα δράσης αποσκοπεί στην απελευθέρωση του επιχειρηματικού δυναμικού στην Ευρώπη. Πολλοί λίγοι Ευρωπαίοι δημιουργούν τη δική τους επιχείρηση και πολύ λίγες μικρές επιχειρήσεις στην Ευρώπη γνωρίζουν σημαντική μεγέθυνση. Η Ευρωπαϊκή Ένωση χρειάζεται να καταβάλει μεγαλύτερες προσπάθειες για να καλλιεργήσει την επιχειρηματική νοοτροπία. Μόνο το 4% των Ευρωπαίων έχουν συμμετάσχει σε ίδρυση επιχείρησης τη τελευταία τριετία, ενώ στις ΗΠΑ ο αριθμός είναι τριπλάσιος. Ωστόσο, υπάρχουν παραδείγματα καλών επιδόσεων και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως η Ιρλανδία και η χώρα μας που πλησιάζουν πολύ τις αμερικανικές επιδόσεις. Η αναγνώριση του επιχειρηματικού δαιμόνιου του Έλληνα είναι μια αλήθεια που επιβεβαιώνεται από την ιστορική διαδρομή του Ελληνισμού, αφού από την αρχαία εποχή μέχρι σήμερα οι Έλληνες ,μεγαλούργησαν ως έμποροι, ναυτικοί και εφοπλιστές, ενώ στην σημερινή εποχή η ευημερία των ελληνικών κοινοτήτων στο εξωτερικό είναι απολύτως συνδεδεμένη με το επιχειρηματικό τους δαιμόνιο. *«Οι αρχαίοι Αθηναίοι δεν έγιναν μεγάλη οικονομική δύναμη λόγω της στρατιωτικής τους υπεροχής, αλλά το αντίθετο. Μια πτωχή σε πλουτοπαραγωγικές πηγές περιοχή, όπως η Αττική, κατόρθωσε με το υψηλά ανεπτυγμένο (πνευματικά και πολιτισμικά) ανθρώπινο κεφάλαιο που διέθετε να γίνει κυρίαρχη δύναμη στο απόγειό της (χρυσός αιώνας του Περικλέους) στον αρχαίο ελληνικό κόσμο. Αυτό το όφειλε κατά κύριο λόγο στο επιχειρηματικό δαιμόνιο των πολιτών της».*¹

Παρόλα αυτά υπάρχει μια σοβαρή αναντιστοιχία μεταξύ επιχειρηματικού δαιμονίου και των επιχειρηματικών αποτελεσμάτων. Στατιστικές μετρήσεις έχουν δείξει ότι στην Ελλάδα οι νέες επιχειρήσεις είναι βραχύβιες, ενώ ο μέσος όρος ζωής μιας μικρομεσαίας επιχείρησης, για το 50% τουλάχιστον, δεν υπερβαίνει τα τέσσερα χρόνια. Τι σημαίνουν όλα αυτά; Ότι το επιχειρηματικό δαιμόνιο του Έλληνα που είναι δεδομένο και μεγαλουργεί στο εξωτερικό, δεν αποδίδει στη χώρα του και η ευθύνη δεν βαρύνει τον ίδιο αλλά το οικονομικό περιβάλλον που επικρατεί και ακυρώνει κάθε δημιουργική πρωτοβουλία.

Το Παγκόσμιο Παρατηρητήριο για την Επιχειρηματικότητα – Global Entrepreneurship Monitor (GEM), ένα διεθνές πρόγραμμα μέτρησης της επιχειρηματικότητας, πραγματοποιεί έρευνες που μελετούν την επιχειρηματικότητα σε διαχρονική βάση και συγκριτικά για συγκεκριμένες χώρες του πλανήτη. Στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2003, με συμμετοχή για πρώτη φορά και της Ελλάδος, συμμετείχαν 28 χώρες. Συντονιστές του προγράμματος GEM είναι το London Business School και το Babson College της Βοστώνης. Ο δείκτης συνολικής επιχειρηματικής δραστηριότητας – Total Entrepreneurial Activity (TEA), έδειξε, ότι στην Ελλάδα 6,8% του δείγματος απάντησαν ότι «έχουν ή είχαν επιχειρηματική δραστηριότητα κατά τα τελευταία 3,5 χρόνια».

---

¹ Καραγιάννη Αν. Δ. , «Ο δωδεκάλογος των αρχαίων Ελλήνων για την επιχειρηματικότητα» , Οικονομικός Ταχυδρόμος, 15 Απριλίου 2004, σελ 60

Η συνολική επιχειρηματική δραστηριότητα στην Ελλάδα φαίνεται, ότι βρίσκεται γενικά στο ίδιο επίπεδο με μια σειρά άλλων ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών χωρών, όπως το Η. Βασίλειο, η Ισπανία και η Ελβετία. Όσον αφορά όμως το είδος της επιχειρηματικής δραστηριότητας, όπου γίνεται διάκριση μεταξύ **επιχειρηματικότητας ανάγκης** και **επιχειρηματικότητας ευκαιρίας**, στην Ελλάδα, η επιχειρηματικότητα ανάγκης παραμένει σχετικά υψηλή (2,6%) σε σχέση με άλλες ανεπτυγμένες χώρες και υψηλότερη από τον παγκόσμιο μέσο όρο. Οι Έλληνες επομένως αναλαμβάνουν επιχειρηματικές δραστηριότητες όχι τόσο γιατί επιδιώκουν καλύτερες ευκαιρίες προσωπικής εξέλιξης, αλλά κυρίως γιατί δεν έχουν άλλες επιλογές βιοπορισμού, πράγμα που είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό για τη χώρα μας.²

Σχεδόν το ένα τρίτο των ΜΜΕ της Ευρώπης ανέφεραν ως βασική τους φιλοδοξία τη μεγέθυνση, ωστόσο ελάχιστες από αυτές τις επιχειρήσεις επιτυγχάνουν πράγματι ουσιαστική μεγέθυνση. Οι ταχέως αναπτυσσόμενες επιχειρήσεις, οι λεγόμενες «γαζέλες», που συμβάλουν περισσότερο στην οικονομική μεγέθυνση και στην δημιουργία θέσεων απασχόλησης, εξακολουθούν να σπανίζουν στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Το πρόγραμμα δράσης για την τόνωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας στα κράτη μέλη της Ε.Ε., στηρίζεται στην ευρεία διαβούλευση που ξεκίνησε με την Πράσινη Βίβλο για την Επιχειρηματικότητα και στρέφεται γύρω από πέντε στρατηγικούς τομείς, που είναι οι εξής:

1. Αλλαγή της εικόνας που έχει η κοινωνία για τους επιχειρηματίες
2. Δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για να παροτρυνθούν περισσότερα άτομα να γίνουν επιχειρηματίες
3. Παροχή της δυνατότητας στις ΜΜΕ και στους επιχειρηματίες να ασκήσουν πλήρως τον ρόλο τους ως κινητήρια δύναμη της μεγέθυνσης και να παραμείνουν ανταγωνιστικοί
4. Βελτίωση της ροής της χρηματοδότησης προς τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις και τους επιχειρηματίες
5. Δημιουργία φιλικότερου κανονιστικού και διοικητικού πλαισίου για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις

2. ΠΑΡΟΛΑΥΤΑ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΔΙΔΑΧΘΕΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Πώς μπορεί να γίνει κάποιος επιχειρηματίας χωρίς να έχει κληρονομήσει κάποια επιχείρηση; Η επιχειρηματικότητα, το επιχειρηματικό δαιμόνιο, είναι κάτι που μπορεί να διδαχθεί με κατάλληλο πρόγραμμα σπουδών;

Αν το κριτήριο είναι το πρόγραμμα σπουδών που προσφέρουν οι Σχολές Διοίκησης Επιχειρήσεων ανά τον κόσμο, η απάντηση είναι θετική. Σχολές τόσο διαφορετικές, όσο το Business School του Ιμπεραντάντ στην Ινδία και το Πανεπιστήμιο του Stellenbosch στην Νότια Αφρική, παρέχουν την δυνατότητα στους φοιτητές να παρακολουθήσουν μαθήματα επιχειρηματικότητας. Ακόμα, το μεταπτυχιακό τμήμα της Σχολής Μάνατζμεντ του Σίδνεί έχει αναπτύξει ένα πρόγραμμα “φοιτητικής επιχειρηματικότητας”, το οποίο λειτουργεί ως “εκκολαπτήριο” πρωτότυπων επιχειρηματικών ιδεών. Τα καθιερωμένα Business Schools της Ευρώπης και των ΗΠΑ έχουν από καιρό εντάξει στα προγράμματά τους την επιχειρηματικότητα ως μάθημα σπουδών επιλογής. Το σχετικό πρόγραμμα του Babson της Μασαχουσέτης θεωρείται κορυφαίο.

---

² «Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα», Δελτίο ΣΕΒ, τεύχος 611, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2003, σελ. 2-5.

Τι ακριβώς περιλαμβάνει όμως ένας κύκλος σπουδών που αποσκοπεί στην καλλιέργεια και στην ανάπτυξη των επιχειρηματικών δεξιοτήτων των φοιτητών; Σκοπός των εν λόγω προγραμμάτων δεν είναι να μετατρέψουν και τον πιο άπειρο φοιτητή σε επιχειρηματία της ευστροφίας και διορατικότητας του Μπίλ Γκέϊτς, αλλά να αναπτύξει ο ίδιος τις υπάρχουσες δεξιότητές του. Σύμφωνα με τον καθηγητή του Babson Αντρίου Ζακάρι, «Τα μαθήματα επιχειρηματικότητας δεν δημιουργούν επιχειρηματίες εκ του μηδενός, αλλά συμβάλλουν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και παρέχουν δυνατότητες προς εξάσκησή τους». Συνεπώς, τα μαθήματα αυτά πράγματι μπορεί να χρησιμεύσουν ως απόθεμα γνώσεων σε όσους είναι προικισμένοι με το επιχειρηματικό δαιμόνιο και έχουν ασφαλώς και την αντίστοιχη θέληση και φιλοδοξία να πετύχουν. Με τα μαθήματα επιχειρηματικότητας μαθαίνεις πώς να εκπονείς ένα συνεκτικό επιχειρηματικό σχέδιο, πώς να ανακαλύπτεις πηγές χρηματοδότησης και το πιο σημαντικό, παρακολουθείς ομιλίες επιχειρηματιών οι οποίοι περιγράφουν τις δυσκολίες που συνάντησαν κατά την λειτουργία της επιχείρησής τους και τις αποτυχίες οι οποίες ήταν αποτέλεσμα των αρχικών προσπαθειών τους.

Η χρησιμότητα των προγραμμάτων επιχειρηματικότητας είναι μάλλον μεσομακροπρόθεσμη, καθώς η επιχείρηση αρχίζει να ωριμάζει. Όταν η επιχείρηση αρχίζει να μεγαλώνει, να επεκτείνεται, να γίνεται όλο και πιο σύνθετη η δομή και λειτουργία της, τότε οι γνώσεις που έχουν αποκτηθεί συνιστούν όντως ανεκτίμητο εφόδιο.

3. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Η προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την δημιουργία θέσεων απασχόλησης και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης σε όλη την Ευρώπη. Μολονότι η επιχειρηματικότητα (πραγματική ή εν δυνάμει) μπορεί να επηρεάζεται από ένα πλήθος διαφορετικών παραγόντων, σίγουρα εμπεριέχει και ένα πολιτισμικό στοιχείο, το οποίο πρέπει να ληφθεί υπόψη. Από την άποψη αυτή η συμβολή της εκπαίδευσης μπορεί να είναι σημαντική. Η ανάπτυξη επιχειρηματικού πνεύματος και ικανοτήτων είναι δυνατόν να καλλιεργηθεί στους νέους, ξεκινώντας από το σχολείο. Η σημασία της **επιχειρηματικότητας** αναγνωρίζεται πλέον ευρέως ως βασική δεξιότητα που πρέπει να παρέχεται μέσω της δια βίου εκπαίδευσης και όλες οι χώρες έχουν ήδη να επιδείξουν ενδιαφέρουσες εμπειρίες.

Τον Οκτώβριο του 2000, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή οργάνωσε σε συνεργασία με τις Γαλλικές αρχές ένα επιστημονικό συμπόσιο «Εκπαίδευσης στην Επιχειρηματικότητα». Ως επακόλουθο, πραγματοποιήθηκε μια έρευνα με θέμα «Εκπαίδευση και Κατάρτιση στην Επιχειρηματικότητα» σε συνεργασία με τις χώρες μέλη και την Νορβηγία. Στόχος της έρευνας, που ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 2002, ήταν να εντοπίσει και να συγκρίνει πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην προώθηση της διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας στο εκπαιδευτικό σύστημα, από την πρωτοβάθμια μέχρι την πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Η έρευνα κατέληξε στο ότι η επιχειρηματικότητα αναγνωρίζεται πλέον ευρέως ως ένα σημαντικό ζήτημα, η διδασκαλία του οποίου είναι απαραίτητη. Ωστόσο και παρά τα παραδείγματα ορθής πρακτικής που απαντώνται σε όλες τις χώρες, υπάρχει έντονη ανάγκη για πρόσθετη βελτίωση και εδραίωση. Επιπρόσθετα, ορισμένα βασικά συμπεράσματα της έρευνας αυτής, είναι τα εξής:

- ✚ Σε όλες σχεδόν τις χώρες, μολονότι σε διαφορετικό βαθμό, υπάρχει πολιτική δέσμευση σε κυβερνητικό επίπεδο, για την προώθηση της διδασκαλίας της επιχειρηματικότητας στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού συστήματος.
- ✚ Η ανάπτυξη δεικτών και η συλλογή ποσοτικών δεδομένων στον τομέα αυτό εξακολουθεί να είναι πολύ περιορισμένη

- ✚ Η αξιολόγηση των μέτρων είναι γενικά περιορισμένη ή περιστασιακή.
- ✚ Οι πρωτοβουλίες που στοχεύουν στην ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος των μαθητών εξακολουθούν να σπανίζουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ενώ στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι πιο διαδεδομένες, μολονότι εξαρτώνται συχνά από πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται μεμονωμένα από εκπαιδευτικά ιδρύματα.
- ✚ Τα συστήματα αρχικής επαγγελματικής κατάρτισης στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση των περισσότερων χωρών δεν είναι επαρκώς προσανατολισμένα στην αυτοαπασχόληση και την επιχειρηματικότητα.
- ✚ Η κατάρτιση στην επιχειρηματικότητα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση απευθύνεται προς το παρόν στους φοιτητές των οικονομικών και επιχειρηματικών κλάδων.
- ✚ Προγράμματα βασισμένα στη «μάθηση μέσα από την πράξη», στα οποία οι σπουδαστές δημιουργούν και διαχειρίζονται πολύ μικρές επιχειρήσεις, αποτελούν μια ευρέως διαδεδομένη πρακτική σε πολλές χώρες για την ανάπτυξη επιχειρηματικών ικανοτήτων, ιδίως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.
- ✚ Η ειδική κατάρτιση που παρέχεται σήμερα στους εκπαιδευτικούς σε θέματα επιχειρηματικότητας, είναι ανεπαρκής. Αυτό συνιστά σοβαρό εμπόδιο για την εισαγωγή της έννοιας της επιχειρηματικότητας στις αίθουσες διδασκαλίας.
- ✚ Οι δεσμοί μεταξύ σχολείων και επιχειρήσεων, με στόχο την προώθηση της επιχειρηματικότητας, είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένοι στις περισσότερες χώρες.

Αμέσως μετά την δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έρευνας, ξεκίνησε μια διαδικασία παρακολούθησης, με σκοπό τον προσδιορισμό μεθοδολογίας για την επίτευξη και την αξιολόγηση της προόδου στον τομέα αυτό.

Υποστήριξη στην προώθηση και ενισχύση της επιχειρηματικότητας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρέχουν το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, που την περίοδο 2000-2006 θα συνεισφέρει πάνω από 8 δισ. ευρώ προς την κατεύθυνση αυτή, καθώς και τα προγράμματα Leonardo da Vinci και Socrates, που ενισχύουν διάφορες δραστηριότητες, όπως προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος στα σχολεία και υποστήριξη μεταπτυχιακών προγραμμάτων στην επιχειρηματικότητα. Ιδιαίτερα το πρόγραμμα Leonardo, αναγνωρίζοντας την σπουδαιότητα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων για δραστηριότητες που συνδέονται με την επαγγελματική εκπαίδευση, υποστηρίζει ένα σημαντικό αριθμό μελετών και ενέργειες κινητικότητας για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις.

4. ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΤΕΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2003 στα πλαίσια του έργου «Κέντρο Επιχειρηματικότητας των ΤΕΙ Θεσσαλονίκης, Σερρών και Καβάλας». Το έργο στοχεύει στην ενίσχυση της προδιάθεσης των φοιτητών να δημιουργήσουν την επιχείρησή τους μέσα από την παροχή ενός ολοκληρωμένου εκπαιδευτικού προγράμματος σε ζητήματα που σχετίζονται με την ανάπτυξη των απαραίτητων ικανοτήτων.

Το ζήτημα της παροχής μιας σειράς μαθημάτων σχετικών με την επιχειρηματικότητα και την ανάπτυξη των σχετικών ικανοτήτων κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό για τα τμήματα εκείνα τα οποία στο πρόγραμμα σπουδών τους δεν περιλαμβάνουν μαθήματα σχετικά με ευρύτερα ζητήματα οργάνωσης και διοίκησης επιχειρήσεων.

Το έργο της Επιχειρηματικότητας προσφέρει μια σειρά από μαθήματα και δράσεις που σχετίζονται με την ανάπτυξη ικανοτήτων για την δημιουργία μιας επιχείρησης. Περιλαμβάνει: το μάθημα «Επιχειρηματικότητα Ι» στο οποίο παρέχονται θεωρητικές-

πρακτικές γνώσεις, το μάθημα «Επιχειρηματικότητα II» στο οποίο αναπτύσσονται δεξιότητες για την επεξεργασία επιχειρηματικών σχεδίων και τις «Δράσεις καθοδήγησης» μέσω των οποίων υποστηρίζονται οι όποιες επιχειρηματικές πρωτοβουλίες των φοιτητών.

Στο πρόγραμμα, στην πρώτη πιλοτική εφαρμογή του, εντάχθηκαν τα τμήματα Ηλεκτρονικής, Πληροφορικής, Αυτοματισμού, Πολιτικών Έργων Υποδομής, Σχεδιασμού και Παραγωγής Ενδυμάτων, Διοίκησης Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων, Τουριστικών Επιχειρήσεων, Λογιστικής και Μάρκετινγκ. Ο συγκεκριμένος κύκλος μαθημάτων εντάχθηκε στα προγράμματα σπουδών είτε σαν επιλογής υποχρεωτικά είτε σαν προαιρετικά μαθήματα.

Το ερωτηματολόγιο κλήθηκαν να τα απαντήσουν οι φοιτητές που εγγράφονται στο 4ο και άνω τυπικό εξάμηνο σπουδών. Ο συνολικός αριθμός των φοιτητών που απάντησαν σε αυτό ήταν 500 άτομα.

ΤΜΗΜΑ ΦΟΙΤΗΣΗΣ:

Ο αριθμός ερωτηματολογίων κατανεμημένος ανά τμήμα ήταν ο εξής:

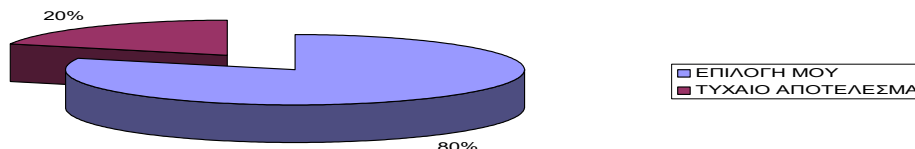
Πίνακας 1: Κατανομή φοιτητών ανάλογα με το τμήμα Φοίτησης

A/A	ΤΜΗΜΑ	ΑΡ. ΦΟΙΤΗΤΩΝ
1	Ηλεκτρονικής	36
2	Πληροφορικής	54
3	Διοίκησης Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων	33
4	Αυτοματισμού	61
5	Πολιτικών Έργων Υποδομής	33
6	Σχεδιασμού και Παραγωγής Ενδυμάτων	33
7	Τουριστικών Επιχειρήσεων	37
8	Μάρκετινγκ	82
9	Λογιστικής	131
	ΣΥΝΟΛΟ	500

ΦΥΛΛΟ

Η κατανομή του δείγματος ως προς το φύλο ήταν 55% άνδρες και 45% γυναίκες, όσο περίπου και η αναλογία ανδρών – γυναικών που προβλέπεται να εκπαιδευτούν (50% άνδρες και 50% γυναίκες).

Η ΕΓΓΡΑΦΗ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΣΤΟ ΟΠΟΙΟ ΦΟΙΤΑΤΕ ΗΤΑΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΣΑΣ Η ΤΥΧΑΙΟ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΤΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΕ ΑΕΙ & ΤΕΙ

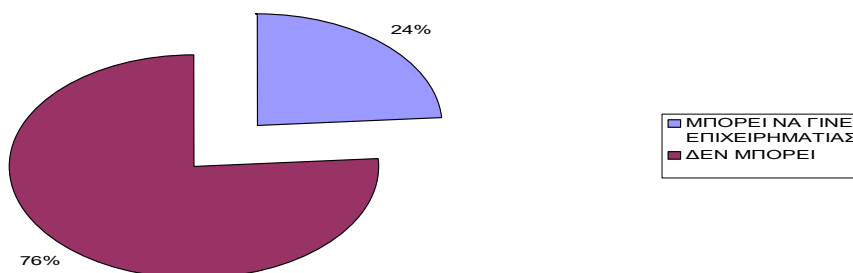

Διάγραμμα 1. Επιλογή τμήματος φοίτησης

Ο βαθμός στον οποίο οι φοιτητές φοιτούν σε τμήματα της επιλογής τους θεωρείται ότι συνδέεται με το κατά πόσο σχεδιάζουν μια προοπτική σταδιοδρομίας μέσα από τις σπουδές που πραγματοποιούν. Οι φοιτητές που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο σε ποσοστό 80% (διάγραμμα 1) φοιτούν σε τμήμα της επιλογής τους, γεγονός που δίνει στις απαντήσεις ιδιαίτερη βαρυτητα, εφ' όσον μέσα από τις σπουδές που πραγματοποιούν εξετάζουν και πιθανές επιλογές επαγγελματικής σταδιοδρομίας, όπου η αυτοαπασχόληση και η ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας αποτελεί μία από αυτές.

ΕΧΕΤΕ ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΝΑ ΓΙΝΕΤΕ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΑΣ?

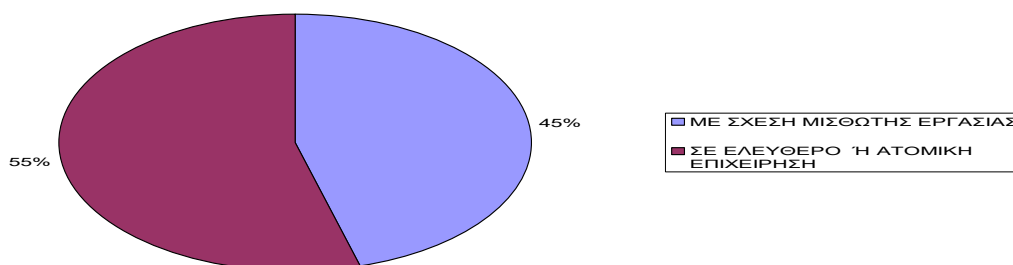
Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε μια σειρά από ποιοτικές ερωτήσεις οι οποίες στοχεύουν να περιγράψουν την δυνατότητα των ερωτηθέντων φοιτητών να γίνουν στο μέλλον επιχειρηματίες με βάση τα χαρακτηριστικά γνώσεων και δεξιοτήτων που κατέχουν σήμερα.

Διάγραμμα 2. Δυνατότητα ερωτηθέντων να γίνουν επιχειρηματίες

Από τις απαντήσεις που έδωσαν οι ερωτηθέντες (διάγραμμα 2) προκύπτει ότι σε σημαντικό ποσοστό (76%) δεν έχουν το προφίλ του επιχειρηματία με βάση τα χαρακτηριστικά που διαθέτουν σήμερα. Το ποσοστό αυτό δικαιολογεί την διοργάνωση εκπαιδευτικών προγραμμάτων και ενεργειών υποστήριξης που να στοχεύουν στη ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων ώστε οι φοιτητές που θα συμμετάσχουν σε αυτά να βελτιώσουν το επιχειρηματικό τους προφίλ.

ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΨΗ ΤΟΥ ΠΤΥΧΙΟΥ ΣΑΣ ΠΩΣ ΘΑ ΕΠΙΘΥΜΟΥΣΑΤΕ ΝΑ ΕΡΓΑΣΤΕΙΤΕ?

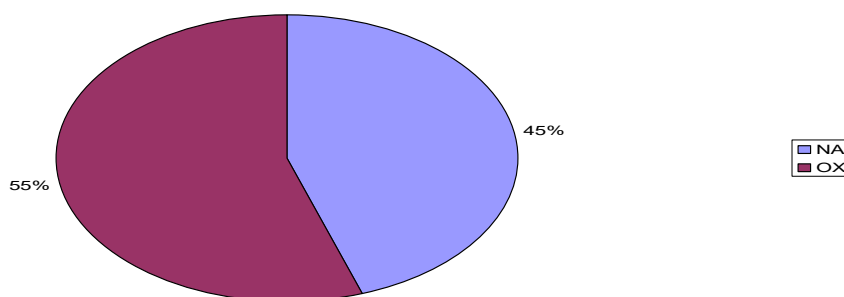

Διάγραμμα 3. Προτίμηση για είδος απασχόλησης

Στην ερώτηση αν μετά την λήψη τους πτυχίου θα επιθυμούσαν να απασχοληθούν με σχέση μισθωτής εργασίας ή να ασκήσουν ελεύθερο επάγγελμα ή να δημιουργήσουν ατομική επιχείρηση (διάγραμμα 3), ποσοστό 55% προκρίνουν την δεύτερη επιλογή. Το ποσοστό αυτό κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό δεδομένου ότι στη τρέχουσα οικονομική συγκυρία πολλές έρευνες δείχνουν ότι οι νέοι προτιμούν θέσεις απασχόλησης μισθωτής εργασίας και ιδιαίτερα στο **δημόσιο τομέα**. Το ποσοστό αυτό επίσης αποτελεί σοβαρή ένδειξη για την αναγκαιότητα ανάπτυξης προγραμμάτων εκπαίδευσης από τα οποία οι φοιτητές, πριν από την αποφοίτηση τους, θα αποκτήσουν τις αναγκαίες γνώσεις για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας.

ΣΤΟ ΑΜΕΣΟ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΣΑΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΕΣ?

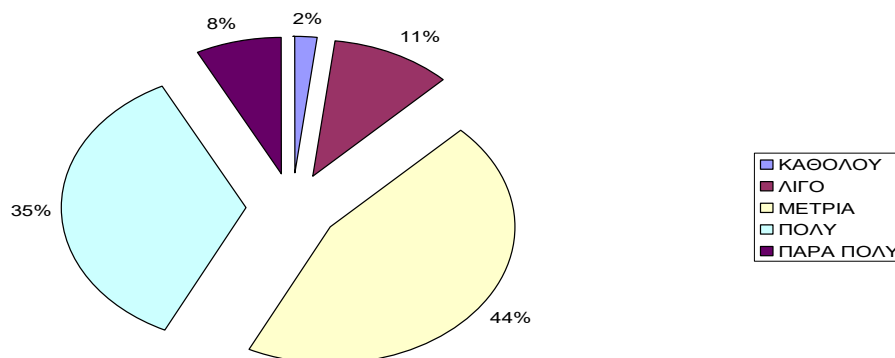
Η ερώτηση αυτή στοχεύει να διερευνήσει κατά πόσο το οικογενειακό περιβάλλον ασκεί κάποια επίδραση στην επιλογή των φοιτητών σχετικά με την επαγγελματική τους απασχόληση

Διάγραμμα 4. Επιχειρηματικό ή όχι οικογενειακό περιβάλλον

ΣΕ ΠΟΙΟ ΒΑΘΜΟ ΑΝΤΙΛΑΜΒΑΝΕΣΤΕ ΤΙ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ?

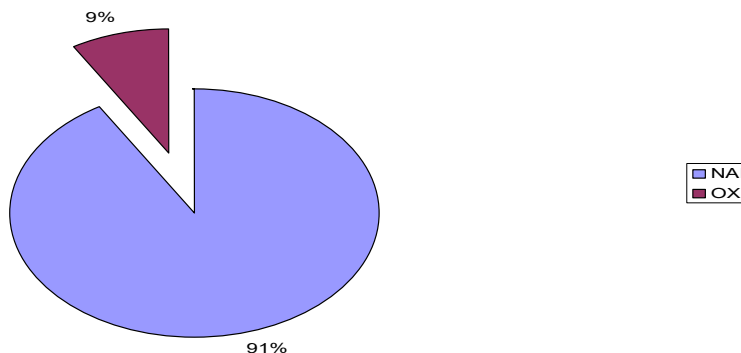
Η συγκεκριμένη ερώτηση στοχεύει να διερευνήσει σε ποιο βαθμό οι φοιτητές που συμμετείχαν στην έρευνα αντιλαμβάνονται την έννοια της επιχειρηματικότητας σαν τις πολύπλοκες πτυχές της αλληλεπίδρασης του επιχειρηματία και της επιχείρησης με τους συντελεστές παραγωγής- κεφαλαίο, εργασία- και σήμερα κυρίαρχα πληροφορίας και γνώσης- αλλά και με το ευρύτερο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και τους θεσμούς.

Διάγραμμα 5. Βαθμός αντίληψης της έννοιας της επιχειρηματικότητας

Από τις απαντήσεις (διάγραμμα 5) προκύπτει ότι παρά το γεγονός ότι οι περισσότεροι δεν έχουν διδαχθεί μαθήματα σχετικά με την έννοια του επιχειρείν (όπως αυτή προσδιορίζεται από τον ορισμό που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της έρευνας) έχουν σε σημαντικό βαθμό αντίληψη της έννοιας της επιχειρηματικότητας. Το ποσοστό αυτό επίσης αποτελεί σοβαρή ένδειξη για την αναγκαιότητα ανάπτυξης προγραμμάτων εκπαίδευσης από τα οποία οι φοιτητές, πριν από την αποφοίτηση τους, να αποκτήσουν τις αναγκαίες γνώσεις για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας.

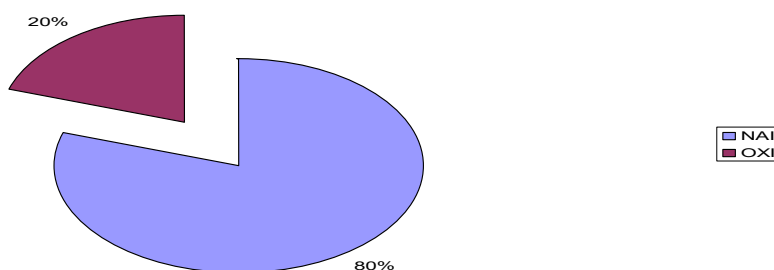
ΘΑ ΕΠΙΘΥΜΟΥΣΑΤΕ , ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΗ ΣΑΣ ΝΑ ΑΠΟΚΤΗΣΕΤΕ ΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΝΑ ΕΧΕΤΕ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΚΑΘΟΔΗΓΗΣΗ ΕΤΣΙ ΩΣΤΕ ΟΤΑΝ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΕΤΕ ΝΑ ΑΝΟΙΞΕΤΕ ΤΗΝ ΔΙΚΗ ΣΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ?

Διάγραμμα 6. Επιθυμία απόκτησης ειδικών γνώσεων και καθοδήγησης για ανάπτυξη επιχειρηματικής δραστηριότητας (μέντορινγκ)

Η απαντήσεις (διάγραμμα 6) στην κρίσιμη αυτή ερώτηση δείχνουν ότι σε συντριπτική πλειοψηφία οι ερωτηθέντες θα επιθυμούσαν να αποκτήσουν βασικές γνώσεις καθώς και να δεχθούν την κατάλληλη καθοδήγηση για να αναπτύξουν επιχειρηματική δραστηριότητα.

ΘΑ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΟΥΣΑΤΕ ΚΑΠΟΙΑ ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΣΕ ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΠΟΥ ΔΕΝ ΘΑ ΕΠΗΡΕΑΖΕ ΤΑ ΑΛΛΑ ΣΑΣ ΜΑΘΗΜΑΤΑ?

Διάγραμμα 7. Επιθυμία παρακολούθησης μαθημάτων επιχειρηματικότητας

Οι απαντήσεις στην ερώτηση αυτή (διάγραμμα 7) σε συνδυασμό με τις απαντήσεις στην προηγούμενη ερώτηση, αποτελούν ισχυρή δικαιολογητική βάση για την ανάπτυξη προγραμμάτων εκπαίδευσης από τα οποία οι φοιτητές, πριν από την αποφοίτησή τους, θα αποκτήσουν τις αναγκαίες γνώσεις για την ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας οι οποίες σε συνδυασμό με τις δράσεις καθοδήγησης (mentoring), θα οδηγήσουν πολλούς αποφοίτους σε ανάπτυξη επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΜΕ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ ΤΗΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ (ΤΠΕ)

Η χρήση των Τεχνολογιών της Πληροφορικής και της Επικοινωνιών (ΤΠΕ), έχει καταλυτικό χαρακτήρα στην **επιβίωση** μια νέας επιχείρησης καθώς επίσης και στην **εκπαίδευση ενός επιχειρηματία**.

Θα πρέπει όμως να διαχωρίσουμε την χρήση των ΤΠΕ στην εκπαίδευση και στην «εξ' αποστάσεως εκπαίδευση». Η χρήση ΤΠΕ στην εκπαίδευση είναι ένα σύμπλεγμα μέσων που χρησιμοποιούνται είτε μεμονωμένα είτε όλα μαζί π.χ. Μαθήματα Επιχειρηματικότητας στο ΤΕΙ - Θεσσαλονίκης μέσω του διαδικτύου (πλατφόρμα blackboard), Business Plan , Business Game, σε αντίθεση με την «εξ' αποστάσεως εκπαίδευση» που δεν είναι απαραίτητα βασισμένη στις ΤΠΕ.

Για να μπορέσουμε όμως να κατανοήσουμε την βοήθεια των ΤΠΕ στην εκπαίδευση των επιχειρηματιών θα πρέπει να επικεντρωθούμε στα προβλήματα που αυτοί αντιμετωπίζουν. Τα προβλήματα αυτά μπορούν να συνοψιστούν στην **έλλειψη χρόνου και στο κόστος της εκπαίδευσης**

Το κλασικό από έδρας πρότυπο εκπαίδευσης, έχει:

- ✚ Προκαθορισμένη χρονική διάρκεια διδασκαλίας, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η πνευματική διαύγεια του διδασκόμενου.
- ✚ Ανομοιογενή τμήματα, με συνέπεια την αποθάρρυνση των υποψηφίων να συμμετάσχουν.
- ✚ Υψηλό κόστος , καθώς απαιτείται μια λογική αναλογία εκπαιδευτή – εκπαιδευόμενου και αναπαραγωγή εκπαιδευτικού υλικού.
- ✚ Περιορισμένες, τοπογραφικά και χρονικά, απόψεις- γνώσεις
- ✚ Υποχρεώνει τους επιχειρηματίες να σπαταλούν πολύτιμο χρόνο σε άσκοπες μετακινήσεις για να μεταβούν στους χώρους όπου γίνεται η εκπαίδευση.

Στο πρότυπο της εκπαίδευσης με την χρήση ΤΠΕ:

- ✚ Ο εκπαιδευόμενος επιλέγει ο ίδιος τον χρόνο και την διάρκεια της εκπαίδευσης του, ανάλογα με το επίπεδο του, με συνέπεια την καλύτερη αφομοίωση της γνώσης.
- ✚ Το κόστος διατηρείται χαμηλά καθώς η αναπαραγωγή του εκπαιδευτικού υλικού σχεδόν εκμηδενίζεται (λόγω της μη χρησιμοποίησης χαρτιού) και η αναλογία παραμένει ιδανική 1-1 .
- ✚ Κάλυψη γνώσεων σε παγκόσμιο επίπεδο πχ. συμμετοχή σε επιχειρηματικά παίγνια ή εφαρμογή καλής πρακτικής από άλλες χώρες.
- ✚ Επιτρέπει τον επιχειρηματία να παραμένει στον ίδιο χώρο, που είναι συνήθως ο χώρος εργασίας του και κατά συνέπεια να αποφεύγει τις άσκοπες μετακινήσεις.

Μέσα με τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ΤΠΕ στην εκπαίδευση είναι :

- ✚ Δορυφορική / Καλωδιακή τηλεόραση. Π.χ. EuroPACE εικονικό πανεπιστήμιο στην Ευρώπη
- ✚ Ψηφιακοί δίσκοι τύπου Cd/DVD-Rom π.χ. Cd –Media , Specisoft, Palo Alto (Business Plan , Marketing plan)
- ✚ Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο
- ✚ Ηλεκτρονικό Μέντορινγκ, πχ. Mentornet , δίκτυο στις ΗΠΑ που συνδέει γυναίκες μηχανικούς με μέντορες σε μεγάλες επιχειρήσεις
- ✚ Εξομοιωτές πχ. Specisoft, Mbagames, επιχειρηματικά παίγνια όπου εξομοιώνονται πραγματικές συνθήκες αγοράς
- ✚ Διαδίκτυο

Αρκετοί πολέμιοι της χρήσης των ΤΠΕ, θεωρούν ότι έτσι χάνεται η προσωπική επαφή και ο έλεγχος των εκπαιδευομένων.

Η προσωπική επαφή μπορεί να μην υφίσταται με την κλασική έννοια του όρου, αλλά αυτός ήταν και ο λόγος που αναπτύχθηκαν τα CHAT ROOMS για την χωρίς λογοκρισία (λόγω ανωνυμίας) ανταλλαγή απόψεων.

Επίσης η προσωπική επαφή εκπαιδευτή - διδασκόμενου μπορεί να γίνει μέσω προγραμμάτων ανταλλαγής ηλεκτρονικών μηνυμάτων καθώς και σε πραγματικό χρόνο μέσω προγραμμάτων τηλεδιάσκεψης ή εικονοτηλεφώνων. Επικουρικά μπορεί να γίνονται και συναντήσεις σε τακτά χρονικά διαστήματα.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εκπαίδευση μπορεί να στηρίζει την ανάπτυξη της ευαισθητοποίησης και των δεξιοτήτων που είναι απαραίτητες για την προώθηση του επιχειρηματικού πνεύματος. Με την διδασκαλία μαθημάτων στο πλαίσιο του ωρολογίου σχολικού προγράμματος, με κύκλους μαθημάτων για τους επιχειρηματίες (με την βοήθεια Τ.Π.Ε.), με περιόδους μαθημάτων για τους σπουδαστές ώστε να εργάζονται κοντά σε έμπειρους επιχειρηματίες,

με περισσότερη εκπαίδευση στα πανεπιστήμια, με περισσότερα προγράμματα στην διοίκηση επιχειρήσεων και εκπαίδευση σε θέματα επιχειρηματικότητας.

Είναι απαραίτητο να ενθαρρυνθεί ο διάλογος με θέμα την εκπαίδευση στην επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη. Η καθιέρωση μιας «Ευρωπαϊκής Ημέρας Εκπαίδευσης στην Επιχειρηματικότητα» θα βοηθούσε προς την κατεύθυνση αυτή.

Στην Ελλάδα καθιερώνεται η διδασκαλία μαθημάτων επιχειρηματικότητας στην δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και η οργάνωση ετήσιου πανελληνίου διαγωνισμού για την ανάπτυξη καινοτόμων και πρωτοπόρων επιχειρηματικών σχεδίων. Προκειμένου όμως τα επιχειρηματικά σχέδια να εξελίσσονται σε υγιείς επιχειρήσεις πρέπει να υπάρχει ένα κατάλληλο πλαίσιο στήριξης, που θα επιτρέπει στις επιχειρήσεις να αναπτύσσονται και να αυξάνονται χωρίς να παρεμποδίζεται η δυνατότητα σμίκρυνσης και παύσης της λειτουργίας τους.

Στο ΤΕΙ Θεσσαλονίκης σχετική έρευνα έδειξε ότι οι φοιτητές επιθυμούν να παρακολουθήσουν στην διάρκεια των σπουδών τους, μαθήματα επιχειρηματικότητας, ενώ ένα πολύ μεγάλο ποσοστό θα επιθυμούσε να αναπτύξει επιχειρηματική δραστηριότητα μετά την αποφοίτησή του. Από το ακαδημαϊκό έτος 2003-2004 άρχισαν να διδάσκονται πιλοτικά σε φοιτητές εννέα τμημάτων του ιδρύματος, μαθήματα επιχειρηματικότητα. Σε επόμενο στάδιο οι φοιτητές με την βοήθεια επιχειρηματιών – μεντόρων, θα μπορούν να καταρτίσουν τα δικά τους επιχειρηματικά σχέδια για την δημιουργία και λειτουργία καινοτόμων επιχειρήσεων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. «A Study and Analysis of Management Training Techniques for the Heads of SMEs, particularly Using the Information and Communication Technologies (ICTs)» Final Report, 22nd December 2000, Contract DGENT 99/C/A3/31 S12.128934
2. Cooney, T. M. & Hill S. (Ed.), 2002 *New Venture Creation in Ireland*, Oak Tree Press, Cork, Ireland
3. «Creating an entrepreneurial Europe. The activities of the European Union for small and medium –sized enterprises». Commission Staff Working Paper, Commission of the European Communities, Brussels 21/1/2003, COM (2003) 26.
4. «Helping to Create an Entrepreneurial Culture», Publications-Enterprise Policy, European Commission 2004.
5. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. «Πρόγραμμα Δράσης: Η ευρωπαϊκή ατζέντα για την επιχειρηματικότητα», Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλες 11.02.2004, COM (2004) 70 τελικό.
6. Ανακοίνωση της επιτροπής προς το συμβούλιο, το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, την ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των περιφερειών «Η προσαρμογή των πολιτικών για το ηλεκτρονικό επιχειρείν σε ένα μεταβαλλόμενο περιβάλλον: τα διδάγματα από την πρωτοβουλία Go Digital και οι μελλοντικές προκλήσεις» COM(2003)148 τελικό. Βρυξέλλες, 27.3. 2003
7. «Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα», Δελτίο ΣΕΒ, τεύχος 611, Νοεμβρ.-Δεκεμβρ. 2003, σελ 2-5

8. Καραγιάννη Αν. Δ. , «Ο δωδεκάλογος των αρχαίων Ελλήνων για την επιχειρηματικότητα» , Οικονομικός Ταχυδρόμος, 15 Απριλίου 2004, σελ 60
9. Κεδράκα, Κ. (2002), «Η Επιχειρηματικότητα και οι Επαγγελματικές Προοπτικές των Νέων», Οικονομικός Ταχυδρόμος 24 Αυγ. 2002, σελ. 59-65
10. Μπασκόζου Ι.Ν.(2003) , «Η γραφειοκρατία φρενάρει την επιχειρηματικότητα», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 25 Σεπτ. 2003, σελ. 18-22
11. Νικολάου, Ν. (2004), «Όλα για τις επιχειρήσεις», ΒΗΜΑ 7 Μαρτίου 2004, σελ. Β2
12. «Νέο Πρόγραμμα Δράσης για την Επιχειρηματικότητα», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 8 Απριλίου 2004, σελ. 20-21
13. Παπαδοπούλου, Δ.Α. (2003), «Μπορεί η Επιχειρηματικότητα να Διδαχθεί;», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 31 Ιουλίου 2003, σελ. 49-53
14. «Πράσινη Βίβλος για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη» , Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Βρυξέλες 21/1/2003, COM (2003) 27.
15. Τελική Έκθεση της Ομάδα Εμπειρογνομόνων « Η Διαδικασία Best στον τομέα της Εκπαίδευσης και Κατάρτισης στην Επιχειρηματικότητα» , Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Επιχειρήσεων, Νοέμβριος 2002.
16. Υπουργείο Ανάπτυξης Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας Διεύθυνση ΜΜΕ «Ευρωπαϊκός Χάρτης για της ΜΜΕ» Ελλάδα , Έκθεση Προόδου 2002
17. Χατζοπούλου, Αθ. (2002), «Όταν οι επιχειρηματίες κάθονται στα θρανία», Οικονομικός Ταχυδρόμος, 7 Δεκ. 2002, σελ. 46